

EVROPSKÉ SOUSEDSTVÍ JAKO PROSTOR DEMOKRACIE A STABILITY?

Luděk Fráně¹

Shrnutí

EU si ve vztazích se sousedními státy zapojenými do Evropské politiky sousedství klade za cíl budovat mezi sebou a sousedstvím oblast stability, prosperity a bezpečnosti a tyto vztahy by měly být utvářeny na principu sdílených hodnot, především demokracie, dodržování lidských práv a existenci právního státu. Článek se snaží zmapovat situaci regionu evropského sousedství z hlediska stavu demokracie a politické stability za dobu působení sousedské politiky. Cílem je analyzovat současný stav a dlouhodobější vývoj demokracie a stability v regionu sousedství pomocí vybraných agregovaných indexů a na základě této analýzy posoudit, k jakým změnám v zemích sousedství dochází a zda existují určité regionální vzorce demokratizace a stabilizace sousedství. To by mělo umožnit zhodnotit, v jakém politickém kontextu sousedská politika funguje, s čím se potýká a jaké jsou objektivní perspektivy jejího dalšího fungování.

Klíčová slova: Evropská politika sousedství, demokracie, stabilita, lidská práva, europeizace, sdílené hodnoty

Abstract

EUROPEAN NEIGHBORHOOD AS AN AREA OF DEMOCRACY AND STABILITY?

The EU in its relations with neighboring countries participating in the European Neighbourhood Policy aims to build between themselves and the neighborhood an area of stability, prosperity and security, and these relations should be designed on the principle of shared values, in particular democracy, human rights and the rule of law. The article tries to analyze the situation of the European Neighbourhood region in terms of democracy and political stability for the time spent Neighbourhood Policy. The aim is to analyze the current situation and longer-term development of democracy and stability in the neighborhood region through selected aggregated indices and based on this analysis to assess what changes in neighborhood countries take place and whether there is some regional formula for democratization and stabilization of neighborhoods. This should enable to assess in what political context the Neighborhood Policy works, what it faces and what are the objective prospects for its future operations.

Keywords: European Neighbourhood Policy, democracy, stability, human rights, Europeanization, shared values

Úvod

Evropská politika sousedství (*European Neighbourhood Policy* – ENP) jako politická iniciativa EU se začala formovat v letech 2003–2004 a pomocí ní se EU dle vlastních slov snaží mezi sebou a sousedními státy vytvořit oblast stability, prosperity a bezpečnosti.

1 Přírodovědecká fakulta UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2. Text vznikl s podporou projektu GAČR P410/12/G113.

V prohlášení Evropské Komise (EK) Širší Evropa – sousedství z roku 2003 se uvádí, že cílem tohoto nového rámce vztahů EU s jejími východními a jižními sousedy má být vytvoření zóny dobrého sousedství – pásu států na vnějších hranicích EU, které by byly politicky a ekonomicky stabilní, a se kterými by EU mohla udržovat úzké a přátelské vztahy. Hnací silou spolupráce by měla být rostoucí politická i ekonomická vzájemná závislost EU a zemí v jejím sousedství a vzájemné vztahy by měly být utvářeny na principu sdílených hodnot, především demokracie, dodržování lidských práv a existenci právního státu (Evropská komise 2003). Podobně ve Strategii ENP z května 2004 se uvádí, že cílem politiky sousedství je sdílet výhody rozšíření z roku 2004 se zeměmi v sousedství posilováním stability, bezpečnosti a blahobytu všech, kterých se to týká (Evropská komise 2004). Princip spolupráce spočívá v tom, že státy ENP mají za úkol provádět politické, hospodářské a institucionální reformy ve stanovených oblastech, které je mají přiblížit EU. Uskutečněním reforem mají být u těchto zemí posíleny společné hodnoty, zejména v oblastech právního státu, dobrého vládnutí, dodržování lidských práv a práv menšin, prosazování dobrých sousedských vztahů a principů tržního hospodářství a udržitelného rozvoje. Výměnou za dosažené pokroky má být sousedním zemím nabídnuta možnost užší hospodářské integrace.

ENP má představovat jednu z priorit zahraniční politiky EU. Dle představ EU má být spolupráce v rámci ENP založena na prosazování výše uvedených sdílených hodnot, má tyto principy v zemích sousedství posilovat a postupně vést ke stabilizaci a demokratickému celého sousedství. Otázkou však je, jak jsou na tom sousední regiony EU z hlediska těchto jevů v současnosti, tzn. jaký je aktuální stav a vývoj demokracie a lidských práv v zemích ENP a do jaké míry je celý region stabilní. V jakých zemích dochází ke zlepšení či ke zhoršení? A jaké možnosti se pro ENP v oblasti demokratizace a stabilizace sousedství vůbec nabízejí? Právě na tyto otázky se snaží odpovědět tento článek. Jeho cílem je jednak zmapovat situaci regionu a analyzovat současný stav demokracie a politické stability pomocí několika vybraných agregovaných indexů a na základě toho posoudit, k jakým změnám v zemích sousedství dochází a zda existují určité regionální vzorce demokratizace a stabilizace sousedství. To umožní zhodnotit, v jakém kontextu sousedská politika funguje, s čím se EU v rámci sousedské politiky potýká a jaké jsou perspektivy jejího dalšího fungování, resp. jaké jsou perspektivy demokratizace a stabilizace zemí v evropském sousedství vlivem aktivního působení EU. Primární snahou článku je tedy hodnotit region jako takový a stav demokracie a míru politické stability regionu ENP jako kontext, v němž sousedská politika funguje. V žádném případě se nejedná o hodnocení samotné politiky ENP a její úspěšnosti, ale spíše o hodnocení dvou vybraných oblastí, které patří k základním cílům ENP. Výsledky umožní posoudit pouze to, jaké jsou předpoklady pro úspěšné působení EU při podpoře demokratizace a zvyšování politické stability v regionu sousedství.

Míra demokracie a politické stability je hodnocena pomocí sekundární analýzy několika vybraných agregovaných indexů. Analýza indexů je primárně provedena za období fungování ENP od roku 2004, ale pokud to data umožňují, je snaha hodnotit období delší. Dále je využita metoda shlukové analýzy, která slouží ke zjištění možných regionálních vzorců demokratizace a stabilizace zemí v sousedství. V první části textu je představen region ENP, vlastní politika ENP a jsou diskutovány možnosti, jaké má EU při působení na sousední země. V další části je provedena analýza vybraných indexů včetně zhodnocení výsledků. Následuje část věnovaná hledání možných regionálních vzorců, přičemž

snahou je odhalit, zda je demokratizace a stabilizace zemí sousedství úspěšnější v některých regionech či nikoliv. Na závěr jsou na základě získaných poznatků diskutovány perspektivy dalšího fungování ENP. Politika sousedství představuje časté téma vědeckých prací, problematika je zkoumána vícero disciplínami, téma se objevuje např. v evropských studiích, mezinárodních vztazích či politologii. Odborné studie zahraničních, ale v rostoucí míře i českých autorů jsou zaměřeny zpravidla buď na vybraný aspekt sousedské politiky, popř. se jedná o případové studie zaměřené na dopady politiky na vybraný stát. Tento text využívá při hodnocení sousedské politiky jako regionálního kontextu především přístupy politické geografie.

Role EU v evropském sousedství

Evropská politika sousedství zahrnuje 16 zemí ze sousedních regionů na jih a na východ od EU. Jedná se o země na severu Afriky, na Blízkém východě a na východě Evropy². Ačkoliv název „sousedská“ inklinuje k jisté blízkosti, pouze 3 země zapojené do ENP mají s EU přímou pozemní hranici a i mezi sebou navzájem jsou zúčastněné státy ENP velmi odlišné, a to jak kulturně-historicky, ekonomicky, i politicky. Celý prostor ENP, který má rozlohu přibližně 7,1 mil. km² a je tak téměř 2 krát větší než celá EU a který čítá dohromady asi 275 mil. obyvatel, představuje obrovský nesourodý region, ke kterému je obtížné přistupovat jako k jednomu celku.

ENP představuje rámcový politický přístup EU k tomuto regionu. Snahou EU je prostřednictvím ENP posílit spolupráci se zeměmi, u nichž se nepředpokládá, že by do EU vstoupily. Vztahy mezi EU a zeměmi ENP jsou založeny na bilaterálním principu, základem jsou již uzavřené smlouvy mezi EU a jednotlivými sousedními státy. Se státy bývalého SSSR na východě jde o Dohody o partnerství a spolupráci, v případě jižní dimenze pak o Asociační dohody. Tyto smlouvy představují základní rámec vzájemných vztahů. Kromě nich uzavírá EU s každým státem Akční plány, které zakotvují konkrétní témata spolupráce a kroky nutné k provedení. Slouží jako vodítko pro spolupráci EU s danou zemí v horizontu 3–5 let. Cílem těchto dvoustranných smluv má být co nejadresnější přístup k potřebám jednotlivých zemí, proto obsahují jak společná témata všem zemím, jako např. politický dialog a reformy, ekonomická a sociální spolupráce a rozvoj, problematiku bezpečnosti, spravedlnosti aj., tak i specifické oblasti podle profilu konkrétní partnerské země. EK rovněž vypracovává pro každou zemi z ENP pravidelné hodnotící zprávy, ve kterých shrnuje dosavadní spolupráci. Tyto zprávy následně slouží opět jako základ pro formulaci Akčních plánů³.

Spolupráce má probíhat na principu, kdy plnění akčních plánů prováděním reformem povede k intenzivnějšímu zapojení těchto zemí do evropských struktur, což by dle představitelů EU mělo u zapojených zemí vést k větší motivaci provádět další reformy. Zároveň je plnění dispozic akčních plánů podporováno finanční a technickou pomocí. Pro období 2014–2020 jsou finanční prostředky určené pro ENP čerpány z nového Evropského

2 ENP se účastní: Alžírsko, Arménie, Ázerbájdžán, Bělorusko, Egypt, Gruzie, Izrael, Jordánsko, Libanon, Libye, Maroko, Moldavsko, Palestinská samospráva, Sýrie, Tunisko, Ukrajina

3 Doposud se nepodařilo uzavřít Dohodu o partnerství či spolupráci či Asociační dohodu s Běloruskem, Libyí a Sýrií, čímž se pro tyto státy ENP vůbec neaktivovala. V případě Alžírka byla Asociační dohoda uzavřena v r. 2005, ale prozatím neexistuje Akční plán.

nástroje sousedství - *The European Neighbourhood Instrument* (ENI). V tomto období by měla ENP disponovat částkou 15,4 mld. euro. ENI nahradil tzv. Nástroj evropské politiky sousedství – ENPI, který byl určen na financování aktivit v rámci ENP v období 2007–2013 a z něhož mohly státy ENP čerpat přibližně 12 mld. euro⁴. Další prostředky mohou státy ENP získat prostřednictvím úvěrů z Evropské investiční banky a i z dalších zdrojů.

Z principů fungování ENP je zřejmé, že celá iniciativa v mnohém připomíná rozšiřovací proces z přelomu tisíciletí pro země střední a východní Evropy. Mechanismus vydávání zpráv o stavu v daných zemích na počátku procesu, následně akčních plánů, na které dále navazují pravidelná hodnocení dosažených pokroků, i systém financování ENP přes program ENI/ENPI a další různě zaměřené fondy se velmi podobá proceduře, kterou procházely státy SVE včetně ČR. Nicméně dle pojetí EU se ENP týká zemí, které jsou v sousedství EU, ale u nichž se nepředpokládá, že by do EU někdy vstoupily. Má se jednat o partnerství založené na sdílených hodnotách, jako jsou demokracie, respekt k lidským právům, právní stát, tržní ekonomika, udržitelný rozvoj, apod. Míra spolupráce ze strany EU se odvíjí od toho, do jaké míry budou partnerské země tyto hodnoty opravdu sdílet a jak budou postupovat při implementaci plánů a úkolů (Komínková nedatováno). EU zde tudíž využívá nástroje jako politická kondicionalita, nověji se pak používá též tzv. princip „více za více“.

Kratochvíl a Tulmets (2007) kriticky ale trefně hodnotí ENP jako jednu z nejambicióznějších politik EU, neboť si klade velmi vysoké cíle, které si však v mnohém spíše protřečejí. V zásadě hovoří o třech dvojicích cílů, kdy tato politika má údajně vést ke stabilizaci a demokratizaci; má zajistit zapojení zemí bez dalšího rozšíření unie (rozšíření vs. nerozšiřování); a dát prostor pro diferenciaci a zároveň vytvořit jeden okruh přátel (diferenciace proti sjednocování). Toto pojetí výstižně vyjadřuje jak cíle, tak zároveň i hlavní problémy sousedské politiky, kterými jsou, jak již bylo naznačeno výše, její vágní definování a absence perspektivy členství v EU, její obdoba s rozšiřovacím procesem; a zahrnutí navzájem velmi odlišných zemí do rámce ENP. Lze se domnívat, že tyto problémy pak mohou oslabovat předpoklady spolupráce a úspěšné realizace politiky a že politika svým přístupem nemusí fungovat, pokud se regionální kontext výrazněji liší od modelu EU a jejích členských států. Článek se primárně věnuje první dvojici cílů, a to demokratizaci a stabilizaci. Je všeobecně zjevné, že mnohé ze zemí v sousedství EU nejsou v současnosti zcela demokratické a politicky stabilní. Zároveň se v politickém i odborném diskurzu objevuje řada názorů, že ENP není při prosazování těchto cílů příliš úspěšná, popř. že nejsou příliš dobré předpoklady pro její úspěšnost. Tento článek se snaží pracovat s tezí, že zásadní překážkou pro fungování ENP v jejím současném nastavení je odlišný regionální kontext a politický charakter zemí v sousedství unie, tudíž nelze očekávat významné úspěchy politiky, pokud jde o demokratizaci a stabilizaci regionu.

Existuje více teorií, které se snaží vysvětlit vztahy EU se třetími zeměmi v sousedství, principy a dopady působení EU na tyto země a faktory podporující spolupráci v rámci ENP. Jednou z těchto teorií je teorie vzájemné závislosti neboli interdependence. Tento koncept využívá rovněž samotná EK jako hlavní tvůrce sousedské politiky, když

4 Do roku 2006 byly pro financování ENP určeny dva původní programy TACIS (určen pro země ve východní části ENP) a MEDA (pro jižní část ENP). Z programů bylo do r. 2006 uvolněno přibližně 3,14, resp. 5,3 mld. euro.

uvádí, že základní hnací silou spolupráce v rámci ENP by měla být rostoucí politická i ekonomická vzájemná závislost EU a zemí v jejím sousedství (Evropská komise 2003). Vzájemnou závislost lze chápat jako oboustrannou závislost (mezi zeměmi nebo jinými aktéry), v níž odkázanost znamená stav, kdy je aktér vymezován nebo alespoň významně ovlivňován vnějšími silami / mocí (Keohane, Nye 1989 cit. podle Krejčí 2001). Konkrétně definují Keohane a Nye vzájemnou závislost jako situaci, při níž přes hranice států probíhají transakce (toky zboží, peněz aj.), které s sebou vedle zisků přinášejí určité náklady.

Z toho vyplývá, že nemusí jít vždy o rovnoměrnou/symetrickou vzájemnou závislost. Pokud je totiž distribuce zisků a nákladů nerovnoměrná, autoři hovoří o asymetrické vzájemné závislosti, kdy se míry závislosti jednotlivých stran liší. Ta poté slouží jako „zdroj moci v procesu vyjednávání jednoho činitele s ostatními“ (Keohane, Nye 1989 cit. podle Krejčí 2001). Schielberg (2010) např. poukazuje na to, že vztahy interdependence mezi aktéry jsou symetrické, když jsou výchozí podmínky, za nichž aktéři působí ve vzájemné závislosti, rozloženy rovnoměrně. Symetrické vztahy interdependence mají jako základ srovnatelné socio-ekonomické profily a srovnatelnou politickou strukturu (dělbou moci, právní stát a parlamentní demokracii). Z tohoto hlediska lze vztahy mezi EU a ENP posuzovat jako asymetricky interdependentní s výhodou na straně EU. Dle Keohana a Nye (1989 cit. podle Krejčí 2001) představuje asymetrická interdependence možný zdroj moci, kdy méně závislý aktér ve vztahu asymetrické interdependence získává určitou moc, která mu umožňuje snadno ovlivňovat vzájemné vztahy k získání výhod pro sebe. Rovnoměrná spolupráce je za takových podmínek velice obtížná. Jak uvádí Schielberg (2010), asymetrické rozložení vzájemné závislosti a samotné asymetrie lze překonat jen tehdy, když je snaha vytvářet struktury symetrické interdependence. K takovým strukturám patří např. společné principy jednání, posílení rovnoměrnosti u materiálních závazků, koordinace postupů a jednání prostřednictvím intenzifikace institucionálních propojení a sítí apod. (Schielberg 2010). Těmto charakteristikám do jisté míry odpovídá samotná politika ENP, prostřednictvím které se EU snaží o určitou harmonizaci postupů a jednání se zeměmi do ní zapojenými.

Jedním z faktorů pro prohlubování spolupráce mezi EU a zeměmi ENP může být i stále silnější strukturační role EU, která se zakládá na ekonomické pozici EU, jejích institucích a myšlenkách a díky níž je dle některých autorů EU pro své sousedy, především ve východní části ENP, stále přitažlivější (např. Lippert 2008). EU se etablovala jako významný aktér, jehož postavení je uznáváno nejen v rámci EU, ale i z vnějšku EU. Z vnější perspektivy je EU v současné době považována za uznávaného (pokud jde o vnější politiky EU) a atraktivního (pokud jde o vnitřní fungování EU) aktéra (Kratochvíl, Novák, Pojerová 2011).

Aktérství EU do určité míry souvisí s konceptem europeizace. Pojem europeizace je však velmi široký a jednotliví autoři jej používali a používají pro různé jevy. Obecně lze říci, že se koncept europeizace v současné době nejvíce používá k popisu dopadů, jaké mají evropské integrační procesy na domácí instituce a politiky (blíže např. Weiss 2013, Zemanová 2007). Z toho vyplývá, že se koncept nejvíce týká dopadů na členské státy EU. Europeizaci však nelze omezovat pouze na členské státy, neboť integrační procesy nemusí končit na vnější hranici EU, ale mohou mít dopad i na třetí země. Navíc dle konceptu diferenciované integrace se i v případě ENP jedná o pokračování a další stupeň evropské integrace, i když pouze o vnější zónu s nejnižší intenzitou integrace a institucionálního uspořádání (Dostál 2010). Souhrnně europeizace tedy zkoumá, do jaké míry EU ovlivňuje

politiku členských i nečlenských zemí, přičemž v rámci europeizace dochází ke změnám ve více oblastech (např. k institucionální reorganizaci, ke změnám v národní legislativě, k poevropštění politických elit nebo ke změnám ve veřejném mínění) (Kratochvíl, Novák, Pojerová 2011, s. 11).

Z hlediska tohoto textu je důležité právě to, jak a v jaké míře ovlivňuje EU situaci v zemích za vnější hranicí EU. Je zřejmé, že formy a intenzita europeizace se liší podle různých skupin zemí a kontextu, v jakém působí. Např. jsou patrné rozdíly v dopadech europeizace mezi členskými státy EU a kandidátskými zeměmi, i když, jak uvádí Grabbe (2006), i kandidátské země jsou ovlivňovány v podstatě stejnou „nezávisle proměnnou“ jako členské státy, a to unijním *acquis communautaire*, které představuje jádro europeizace těchto zemí. Jestliže u kandidátských zemí využívá EU pobídku členství jako hlavní a velmi efektivní páku k tomu, aby tyto země přijímaly unijní normy a pravidla, pak u zemí, které v současnosti nemají perspektivu členství, tento nástroj nefunguje. To je případ i ENP. Možnostem, jak může koncept europeizace fungovat i v případě takových zemí, se věnuje např. Schimmelfennig (2009). Mezi nástroje, jež využívá EU vůči třetím zemím, patří mj. klasická politická kondicionalita a dále podpora občanské společnosti nebo socializace.

Obdobné nástroje využívá EU též při prosazování demokracie a lidských práv, právního státu a good governance. Řada autorů se však zabývá otázkou, do jaké míry je tento přístup efektivní a konzistentní. Dle přehledu sestaveného Schimmelfennigem (2009) je patrná spíše nekonzistentnost tohoto přístupu, a to již pouze z toho důvodu, že EU nepřistupuje ke všem zemím z hlediska demokracie a lidských práv stejně. Ačkoliv se EU snaží prosazovat ve svých vnějších vztazích dodržování lidských práv, klauzule o lidských právech zakotvená ve smlouvách mezi EU a třetími zeměmi je zpravidla vymáhána odlišně a často je pouze deklaratorní, o přístupu k jednotlivým zemím mnohdy rozhodují další ekonomické, geopolitické a bezpečnostní zájmy. Jako neúspěšnou hodnotí Schimmelfennig (2009) též efektivitu tohoto přístupu, mezi autory panuje víceméně shoda, že dopad EU na demokracii a lidská práva v nekandidátských zemích je malý. Schimmelfennig uvádí tři hlavní důvody této nízké efektivity: 1) EU nemůže vůči těmto zemím využít nejvýznamnější pobídku v podobě perspektivy členství v EU; 2) samotná nekonzistentnost přístupu brání efektivitě, neboť ubírá EU mezinárodní kredibilitu; 3) plnění podmínek ohledně demokracie a lidských práv je pro převážně autoritářské režimy v sousedních zemích EU politicky velmi nákladné, neboť představitelé těchto režimů mohou riskovat ztrátu svého politického vlivu (Schimmelfennig 2009, s. 16).

Především první bod se v rámci ENP projevuje velmi intenzivně a působí zde jako značná překážka. Oproti vzdálenějším třetím zemím se v sousedství nacházejí státy, z nichž minimálně některé mají evropské ambice. Atraktivita vstupu do EU by obecně měla vytvářet významné pobídky pro jednotlivé státy, aby prováděly domácí reformy, přičemž jako nejvýznamnější páky EU zde působí možnosti získávání dotací a možnosti spojené se členstvím v EU (Mungiu-Pippidi 2014). Přitom EU nejenže tuto pobídku zemím v ENP nenabízí, ale řada zemí z ENP, především na východě, dokonce vnímá tuto politiku právě jako předvstupní fázi svého členství v EU. Tato nekompatibilita v pohledu na ENP a v její interpretaci může následně přinášet problémy a působit jako „brzda reform“ což mohou tyto země využívat i jako nástroj při jednáních s EU (Lippert 2008). Jedním z dalších faktorů oslabujících možnosti ENP může být i její již zmiňovaný princip fungování,

tn. že akční plány se mohou zdát být pouhou replikací přístupových politik bez skutečného přizpůsobení místním podmínkám (Mungiu-Pippidi 2014).

Ačkoliv tedy existují předpoklady, že spolupráce mezi EU a ENP by měla probíhat, neboť může mít přínosy pro obě strany, z hlediska výsledků této spolupráce a dopadů na sousední země jsou očekávání spíše nepříznivá. Na základě uvedených poznatků lze předpokládat, že efektivita europeizace v oblasti podpory demokracie a lidských práv bude nízká i v rámci ENP, a tedy že dopady unijní politiky na demokracii a politickou stabilitu budou v sousedních zemích slabé. Jako jeden z důvodů nízké efektivitě tohoto procesu ve shodě se Schimmelfennigem uvádíme povahu politických režimů, jejichž představitelé mohou iniciativy EU vnímat jako ohrožení svého postavení. Popř. v obecnější rovině, jak uvádějí Dostál a Hampl (2008, s. 53), lze pochybovat, zda mohou být evropské humanistické principy a hodnoty (založené na demokracii a lidských právech) prosazeny i v „odlišné realitě“ současného globálního systému. Pokud takové ideály nejsou podporovány mocenskými kapacitami, pak je jen malá pravděpodobnost, že budou úspěšně aplikovány. Právě tomuto bodu se primárně věnuje tento příspěvek. V další části bude podrobně zkoumán současný stav demokracie a lidských práv a míra politické stability v zemích sousedství, což nám umožní zhodnotit současnou povahu politických režimů sousedních zemí a to, k jakým změnám u těchto režimů došlo za dobu působení sousedské politiky. Snahou je kvantifikovat a měřit stav demokracie a politické stability v zemích sousedství a sledovat tyto jevy ve vývoji. Snahou je též porovnat sledované jevy se situací v EU a zhodnotit, do jaké míry se skutečně jedná o odlišný regionální kontext. V žádném případě se nejedná o hodnocení politiky ENP jako takové⁵, cílem tedy není analyzovat vlastní výsledky ENP jako politiky nebo změny v sousedních zemích v důsledku fungování ENP, ale pouze zhodnotit, jak se politická stabilita a stav demokracie v regionu proměnily za více než desetileté období, kdy ENP funguje. To nám umožní posoudit, v jakém politickém kontextu ENP působí, s čím se tato politika musí potýkat a jaké jsou její další možnosti a perspektivy.

Vzhledem k zaměření příspěvku je nutné pracovat s takovým pojetím, které umožní měření stavu i vývoje míry demokracie a politické stability v čase a zároveň také srovnání těchto jevů mezi zeměmi navzájem. Pokud jde o aspekt měřitelnosti a srovnatelnosti tak platí, že demokracii a lidská práva lze měřit a porovnávat jejich úroveň mezi zeměmi velmi obtížně. Z těchto důvodů je nutné využívat komplexní globální data, která hodnotí všechny relevantní země, pokud možno v časové řadě. Aby bylo možné určité srovnání všech sousedních zemí navzájem, bylo k hodnocení využito několik vybraných agregovaných indexů. Pokud jde o hodnocení demokracie, ve shodě s Kopečkem lze i v našem případě využít primárně index *Freedom in the World* nevládní organizace Freedom House, který pokrývá celé sledované období působení sousedské politiky a jedná se o přístup zahrnující široký okruh hodnot a principů souvisejících s demokracií

5 Samotnou politiku ENP lze hodnotit z mnoha různých hledisek (europeizace institucí a politického systému; normativně-legislativní harmonizace – dopady implementace asociačních dohod, akčních plánů a dalších dokumentů v rámci ENP; obchodně-ekonomické a finanční aspekty jako např. dopady uzavírání obchodních dohod (DCFTA), hodnocení dopadů realizace projektů v rámci programů ENPI/ ENI apod.). Každá z těchto problematik může představovat téma samostatného výzkumu a není prostor se všem aspektům věnovat komplexně v rámci jediného výzkumu.

(Kopeček 2010). Výhodou tohoto indexu je i to, že stejně tak jako je přístup EU vůči třetím zemím založen primárně na podpoře lidských práv, prvotním cílem tohoto indexu také není sledovat demokracii, ale lidskou svobodu, tzn. politická práva a občanské svobody. Podobně obtížné je i měření a vzájemná komparace míry politické stability. V rámci analýzy budou využity dva indexy, které hodnotí politickou stabilitu jako další důležitý princip ENP. Konkrétně se jedná o tzv. index nestabilních států (*Fragile States Index*, FSI), který byl vytvořen Fondem pro mír, a dále o dílčí faktory tzv. indexu politického rizika *Political Risk Services* používané Světovou bankou (více k jednotlivým indexům dále).

Uvedené indexy jsou specifické a jejich použití má vedle svých výhod také některé nevýhody. Je proto třeba k nim přistupovat obezřetně. Kritizovány mohou být např. kvůli jisté neobjektivitě, kdy i přes snahu zachovávat objektivní a nezávislý přístup může být hodnocení ovlivněno subjektivitou hodnotitelů, přičemž hodnocení zpravidla vychází z kritérií klasické liberální demokracie. Další nevýhodou může být jejich agregovaná povaha, kdy hodnotí různé situace a oblasti a výsledky jednoduše agregují a průměrují bez ohledu na význam jednotlivých oblastí. Každá země vychází z různých historicko-kulturních souvislostí a je pak obtížné zajistit, aby výsledné indexy odrážely skutečný stav v každé zemi a zároveň zohlednily specifika daného státu. Existuje proto riziko, že mohou situaci v jednotlivých zemích poněkud zjednodušovat. I přes tyto kritické body je však využití uvedených indexů díky jejich výhodám pro účely tohoto textu vhodné nebo dokonce nutné. Při výsledných hodnoceních a interpretaci bude však brán ohled i na zmíněnou kritiku, hodnoty indexů budou chápány pouze jako indikativní ukazatele, které mají podat informaci o stavu a tendenci vývoje v jednotlivých zemích i v komparaci s ostatními, nikoliv jako ukazatele jednoznačně charakterizující povahu politických režimů daných zemí.

Demokracie, lidská práva a politická stabilita v evropském sousedství

Primárním indexem využívaným v tomto článku z hlediska měření demokracie je index *Freedom in the World*. Tento index hodnotí pro každý stát úroveň politických práv a občanských svobod⁶. Hodnoty indexu se pohybují od 1 do 7 jak pro politická práva, tak pro občanské svobody, přičemž hodnota 1 představuje nejlepší stav a 7 nejhorší⁷. Z obou známek se následně vypočte průměr a z výsledné hodnoty se odvodí klasifikace státu – státy jsou buď svobodné (hodnoty 1,0–2,5), částečně svobodné (3,0–5,0) nebo nesvobodné (5,5–7,0). I když index nesleduje přímo demokracii, ale politické a občanské svobody, přesto ho lze považovat do značné míry za hodnocení úrovně demokracie. Jak uvádí Kopeček (2010), země svobodné víceméně korelují se zeměmi liberálně demokratickými, země částečně svobodné s tzv. hybridními režimy a země nesvobodné s autoritářskými zeměmi.

6 V případě politických práv zahrnuje konkrétně tyto okruhy: volební proces; politický pluralismus a participaci, fungování vlády. U občanských svobod se pak jedná o tyto okruhy: svobodu slova a vyznání; právo na shromažďování a sdružování; vládu práva a osobní svobodu a individuální práva.

7 Hodnocení probíhá tak, že každý stát obdrží od expertů určitý počet bodů v každé oblasti a tyto body jsou poté přepočítávány na známky 1-7. Více viz www.freedomhouse.org.

Tab. 1 | Průměrné hodnoty indexu Freedom in the World za všechny země ENP v letech 1991–2015

rok	1991	1995	2000	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015
politická práva	4,9	5,0	4,9	5,1	5,0	5,1	5,3	5,1	4,8	4,8
občanské svobody	4,7	5,1	4,9	5,1	4,5	4,6	4,6	4,4	4,4	4,4

Zdroj: Freedom House

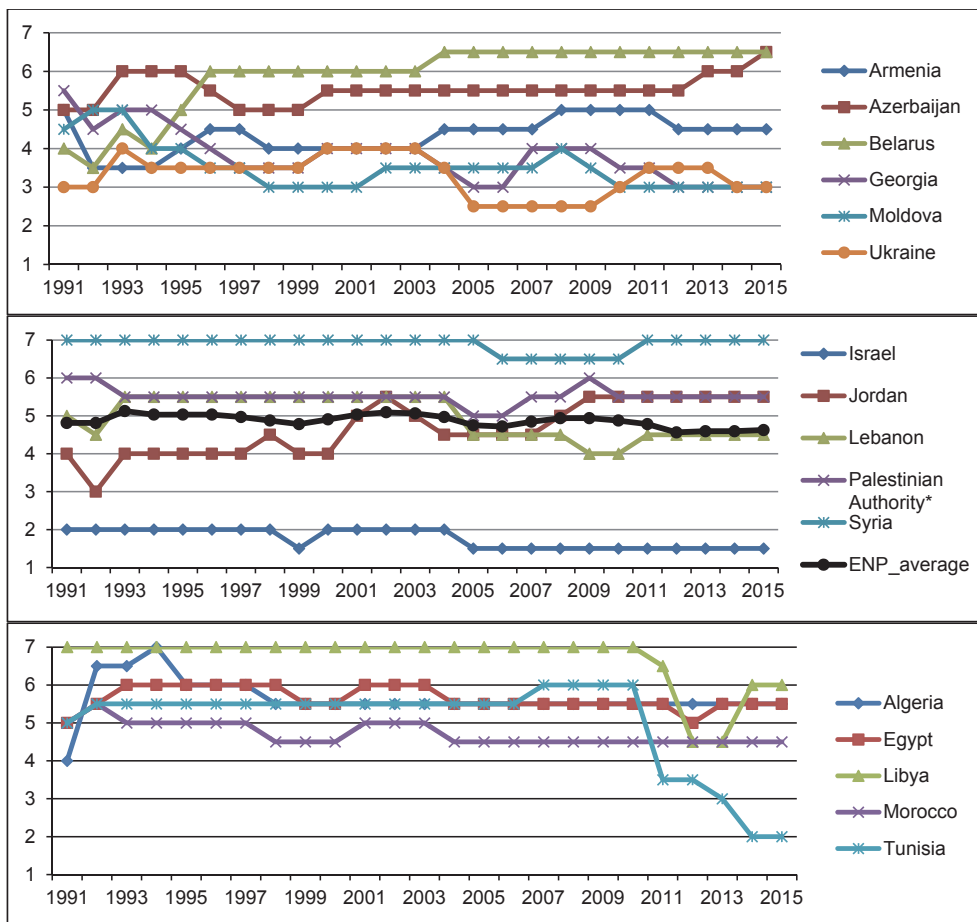
V tabulce 1 jsou uvedeny průměrné hodnoty za všech 16 zemí z ENP za období 1991–2015. Z výsledků je patrné, že se hodnoty indexu dlouhodobě pohybují na relativně vysokých hodnotách, ty se po celé sledované období pohybují v rozmezí 4,8–5,3 pro politická práva a 4,4–5,1 pro občanské svobody. Vývoj průměrné souhrnné známky je znázorněn také v grafu 2. V průběhu celého období docházelo k mírným výkyvům, o něco lepších hodnot dosahoval region ihned na počátku a poté opět na konci 90. let, kdy se souhrnná známka dostala pod hodnotu 5, po roce 2000 ovšem došlo k opětovnému mírnému zhoršení. Další relativní zlepšení následovala cca v letech 2004–2007 a poté opět v posledních cca čtyřech letech. Pokud jde o období fungování sousedské politika od roku 2003, došlo ke dvěma zajímavým jevům. K dílčímu zlepšení dochází cca od r. 2004, to se však týká pouze občanských svobod. Od té doby se oblast občanských svobod pohybovala již stabilně až do současnosti na nepatrně nižších hodnotách. Na druhou stranu politická práva setrvávají i v dalších letech na vyšších hodnotách, přičemž se spíše ještě zhoršují. Až v letech 2010–2012 dochází k významnějšímu poklesu hodnot a od té doby se i politická práva udržují na nepatrně nižších hodnotách. Poslední čtyři roky 2011–2015 jsou zároveň obdobím s nejnižší průměrnou známkou (4,6) za celou sledovanou periodu. I když v regionu dochází právě v posledních letech k překotnému a nestabilnímu vývoji (události arabského jara, konflikt na Ukrajině a v Sýrii apod.), hodnoty indexu zůstávají v posledních čtyřech letech neměnné.

V grafech 1–3 je znázorněn vývoj indexu pro jednotlivé země ENP. V roce 2015 byly v rámci regionu hodnoceny dva státy jako svobodné – Izrael (PP – 1/OS – 2) a Tunisko (1/3), šest zemí bylo klasifikováno jako částečně svobodné (Arménie, Gruzie, Libanon, Maroko, Moldavsko, Ukrajina) a zbylých osm zemí jako nesvobodné. Pro srovnání, v roce 1995 byl svobodnou zemí pouze Izrael, 7 zemí bylo částečně svobodných a 8 nesvobodných, v roce 2004 byl stav takový, že svobodným státem byl opět jenom Izrael, 6 zemí bylo částečně svobodných a 9 nesvobodných. Pokud srovnáme region ENP se situací v EU, ukazují se značné rozdíly. Průměrné známky všech zemí EU byly v roce 2015 v případě politických práv i občanských svobod shodně 1,2 a všechny členské země EU jsou dle hodnot indexu hodnoceny jako svobodné⁸. Ze zemí ENP se tedy svým známkováním přibližuje členským zemím EU dlouhodobě pouze Izrael a v posledních cca 2 letech také Tunisko.

I z hlediska dlouhodobého vývoje jsou mezi jednotlivými zeměmi významné rozdíly. Dlouhodobě nejdemokratičtější zemí regionu je Izrael, který se na nízkých hodnotách udržuje po celé uvedené období. Nově se k němu díky úspěšnému vývoji v posledních letech přidává Tunisko, které zaznamenalo obdivuhodné zlepšení, kdy se hodnoty indexu snížily od roku 2010 ze 6 na 2. Úspěch demokratizačního procesu v Tunisku dokládá

8 Nejhorší známky ze členských zemí EU vykazovaly v r. 2015 Bulharsko, Řecko, Maďarsko, Lotyšsko a Rumunsko, a to shodně PP – 2 / OS – 2.

Grafy 1–3 | Vývoj indexu Freedom in the World v jednotlivých zemích ENP v letech 1991–2015

Zdroj: Freedom House, vlastní zpracování.

*Pozn.: pojem Palestinská samospráva označuje až do r. 2009 celé území dnešního palestinského státu, tzn. Západní břeh Jordánu a Pásmo Gazy, od r. 2010 však Freedom House zveřejňuje hodnoty indexu odděleně za obě územní části a zde jsou použita data pouze za Západní břeh Jordánu. Pásmo Gazy vykazuje hodnoty o něco vyšší.

i udělení Nobelovy ceny za mír za rok 2015 Tuniskému kvartetu pro národní dialog, který dle Nobelova výboru nastolil alternativní mírový politický proces v době, kdy byla země na pokraji občanské války (ČT 9.10.2015). Naopak nejméně demokratické země v rámci ENP jsou Sýrie, Bělorusko, nově Ázerbájdžán a i přes náznaky zlepšení v posledních letech Libye, kde se podobný vývoj jako v Tunisku nepodařilo nastartovat a situace se opět zhoršila. Na základě vývoje hodnot indexu vykazují geograficky blízké skupiny zemí určité podobnosti, jak ukazují jednotlivé grafy. Východoevropská část ENP je např. charakteristická největší rozkolísaností hodnot indexu, a to po celé období již od r. 1991. To může souviset s transformačním procesem, který probíhal již od počátku sledovaného období. U blízkovýchodních zemí je patrná určitá stabilita hodnot, i když u každé země

na odlišné úrovni. Značnou stabilitu dlouhodobě vykazovaly též severoafrické země, ke změně ale došlo od roku 2011 v důsledku událostí arabského jara.

Kromě demokracie a lidských práv se EU v rámci ENP snaží posilovat též stabilitu sousedních zemí. K jejímu hodnocení byl zvolen nejprve Index nestabilních států (*Fragile State Index* – FSI), který je pro většinu zemí světa sledován již od roku 2006, takže pokrývá téměř celé období působení ENP. Tento index využívá celkem 12 různých ukazatelů z oblastí sociální, ekonomické a vojensko-politické. Jsou zde hodnoceny mj. demografické tlaky, pohyb uprchlíků, ekonomický rozvoj a chudoba, legitimita státu, veřejné služby, lidská práva a právní stát, bezpečnostní aparát, fragmentace elit aj⁹. Index pak řadí země od nejméně (nejnižší souhrnná hodnota) po nejvíce křehké a nestabilní¹⁰. Jak je patrné z konstrukce indexu, do určité míry souvisí i s demokracií a dodržováním lidských práv a právního státu, neboť i tyto kategorie do hodnocení zařazuje.

Průměrná hodnota indexu za všechny země ENP za rok 2015 dosáhla hodnoty 81,3, zatímco světový průměr byl 70,2. To znamená, že státy regionu ENP jsou obecně náchylnější k nestabilitě. Žádný významný trend vývoje zaznamenán nebyl, každoroční průměry se pro ENP pohybovaly v úzkém rozmezí 78,6–81,3. Přibližně od roku 2011 ale dochází k setrvalému, i když jen mírnému nárůstu hodnot. Vývoj průměrných hodnot za celý region je uveden v grafu 5, za jednotlivé země v grafech 4-6. Ještě výraznější jsou rozdíly ve srovnání s EU. Průměrná hodnota za všechny státy EU byla v r. 2015 pouze 28, což dokládá zásadní rozdíly mezi EU a jejím sousedstvím¹¹. Nejnižší hodnotu indexu (tzn. nejvyšší stabilitu) v r. 2015 zaznamenala Arménie (69,7). Deset zemí dosáhlo hodnoty v rozmezí mezi 73 a 80, tedy pod průměrem ENP. Nejhuře z regionu na tom byly v roce 2015 čtyři země, a to konkrétně Libanon (88,1), Egypt (90), Libye (95,3) a Sýrie (107,9). Sýrie se svou hodnotou v tomto roce zařadila dokonce mezi 10 celosvětově nejnestabilnějších zemí.

Z hlediska dlouhodobějšího vývoje je u většiny zemí ENP patrná určitá stabilita hodnot indexu (nikoliv stabilita zemí, hodnoty zůstávaly relativně stabilní na určité úrovni, takže země buď zůstávaly stabilní, či nestabilní). Několik zemí však zaznamenalo velmi dynamickou proměnu. Zatímco na počátku sledovaného období byly dle hodnot indexu nejnestabilnějšími zeměmi celého regionu Tunisko a Libye, po událostech arabského jara se stabilita těchto zemí začala snižovat (výrazná destabilizace patrná především u Libye). Jestliže ale u Tuniska začíná cca od roku 2014 docházet k obratu a k opětovné postupné stabilizaci země, u Libye destabilizace země i nadále strmě narůstá. Podobným vývojem jako Libye prochází též Sýrie, s tou výjimkou, že Sýrie nebývala dle hodnot indexu ani v době před rokem 2011 příliš stabilní zemí, od roku 2011 pak dochází k další výrazné destabilizaci. Dalšími zeměmi, které prošly nebo procházejí zajímavým vývojem, jsou Gruzie a Ukrajina. V Gruzii došlo k významnější destabilizaci v souvislosti s vyhocením vztahů s Ruskem a následnou ruskou agresí v roce 2008, od té doby se však daří situaci postupně zlepšovat.

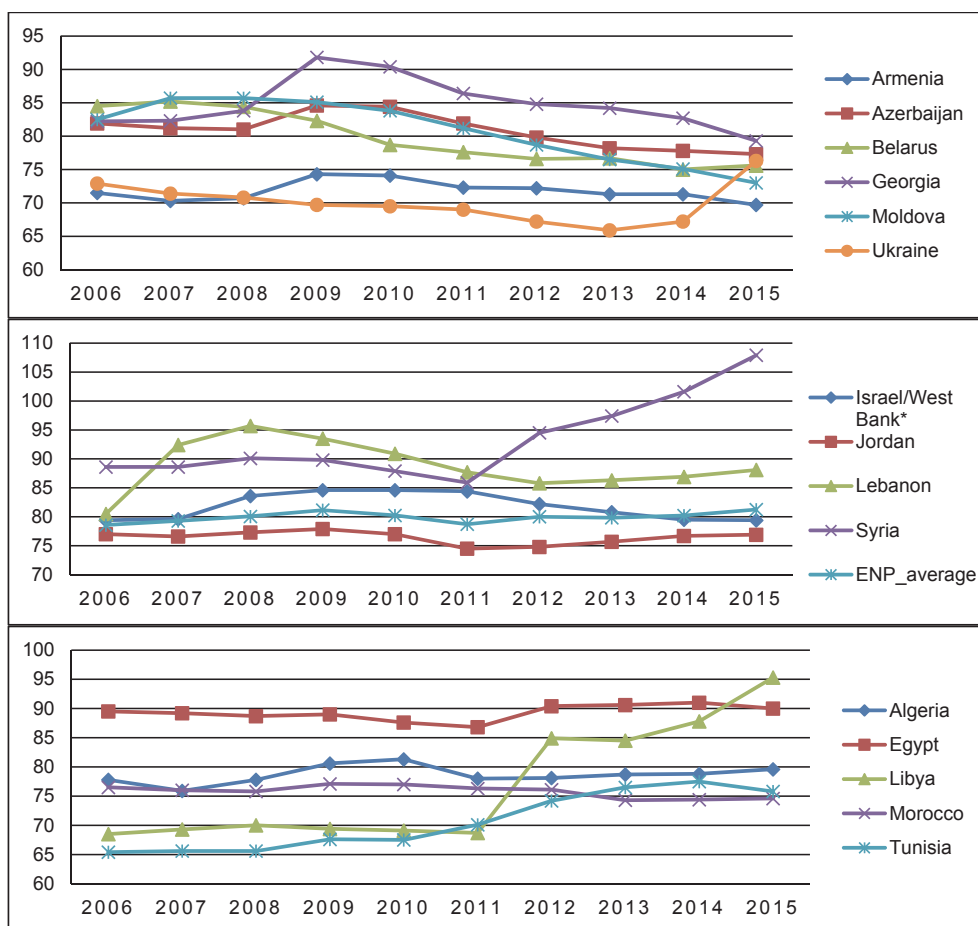
9 Každý indikátor se dělí na další subindikátory. Podle nich dojde k přiřazení hodnoty na škále od 1 (velká stabilita) do 10 (stav nejbliže kolapsu a násilí). Hodnoty jednotlivých indikátorů se poté sečtou a souhrnná hodnota (max. 120) udává současný stav daného státu.

10 I tento index má řadu nedostatků, např. neposkytuje hlubší analýzu selhání státu či příčiny tohoto jevu, nepredikuje vývoj ani nedává doporučení pro budoucnost (Hrušková 2013), ale pro účely tohoto textu jako jakýsi přehled situace v zemích ENP ho lze považovat za dostačující.

11 Všechny státy EU dosáhly za rok 2015 lepších hodnot než „nejlepší“ ze sousedních zemí (Arménie – 69,7). Nejvyšší hodnotu ze zemí EU zaznamenal Kypr, a to 66,2, dále pak byly Bulharsko, Rumunsko a Řecko.

Naopak Ukrajina, která zaznamenávala postupný pokles hodnot a stabilizaci země díky úspěchu oranžové revoluce, prochází nyní velmi nestabilním obdobím v důsledku eskalace konfliktu s Ruskem na Krymu a východě země. Stejně jako u předchozího indexu lze i v tomto případě hovořit o určitých regionálních vzorcích stability či nestability, neboť s výjimkou Libye a Tuniska v severní Africe, Sýrie na Blízkém východě a Ukrajiny ve východní části ENP vykazují země v těchto subregionech do jisté míry podobný průběh, i když na odlišné úrovni hodnot. Hodnoty indexu poukazují též na možnost určité ambivalence vztahu demokracie a stability, jak dokládá např. srovnání paradoxního vývoje hodnot indexu u Tuniska a Běloruska. Zatímco dříve velmi autoritářské Tunisko vykazovalo výraznou stabilitu a s pokračující demokratizací došlo k mírné destabilizaci, u Běloruska je vývoj zcela opačný, ke stabilizaci dochází v důsledku dalšího utužování režimu. Ve výsledku to znamená, že v r. 2015 byly obě tyto země na víceméně totožných hodnotách.

Grafy 4–6 | Vývoj indexu Fragile State Index v jednotlivých zemích ENP v letech 2006–2015

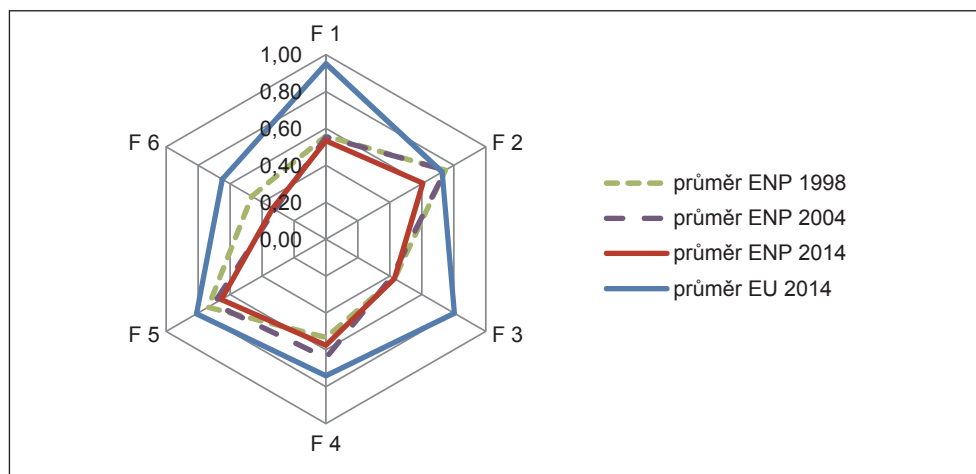

Zdroj: Fund for Peace, vlastní zpracování.

*Pozn.: Izrael je u tohoto indexu hodnocen společně s palestinským územím, pro Palestinskou samosprávu nejsou samostatná data dostupná.

Za účelem zřetelnějšího znázornění jak stavu demokracie a lidských práv, tak i politické stability v zemích ENP využijeme ještě další agregovaný index, který má tu výhodu, že znázorňuje jednotlivé kategorie a nikoliv jen výslednou hodnotu. Jedná se o dílčí indikátory využívané pro odvozování indexu politické stability či politického rizika v rámci projektu Světové banky *Worldwide Governance Indicators*¹². Z početné řady zdrojů zde budou využity výsledky expertního šetření skupiny *Political Risk Services*, které poskytují údaje o dílčích faktorech indexu politického rizika. Těmito faktory, které se dále dělí na dílčí proměnné, jsou: F1 – kvalita demokracie s dílčími proměnnými role armády v politice a demokratická odpovědnost; F2 – politická stabilita a absence násilí s dílčími proměnnými stabilita vlády, vnitřní konflikt, vnější konflikt, etnické napětí; F3 – efektivita vlády s proměnnou kvalitou byrokracie; F4 – regulační zatížení s proměnnou investiční profil; F5 – vláda práva s proměnnou právo a pořádek; F6 – kontrola korupce se stejnojmennou proměnnou. K jednotlivým faktorům a metodologii tvorby indexu blíže viz např. Kaufmann, Kraay, Mastruzzi 2005, Odehnal 2009 nebo Odehnal, Dudek 2011. Vzhledem k tomu, že data za jednotlivé faktory jsou využívána pro tvorbu agregovaných indikátorů, mají standardizované hodnoty v rozmezí 0 (nejhorší výsledek) až 1 (nejlepší výsledek). Hodnocením dílčích faktorů politického rizika tak lze získat informace o kvalitě demokracie v jednotlivých zemích, o jejich stabilitě, o kvalitě právního řádu, o formě vlády a její efektivitě, rizicích vnitřního a vnějšího konfliktu aj. Pro účely tohoto příspěvku jsou asi nejdůležitější faktory F1 a F2. Faktor F1 hodnotí kvalitu demokracie na základě zapojení armády do politiky a dále odpovědnosti vlády vůči voličům a možných způsobů změn vlád pomocí demokratických či nedemokratických metod. Faktor F2 hodnotí politickou stabilitu konkrétně na základě rizika vnitřního nebo vnějšího konfliktu včetně občanských nepokojů, občanské války, hrozby terorismu, etnického napětí apod. (Odehnal 2009).

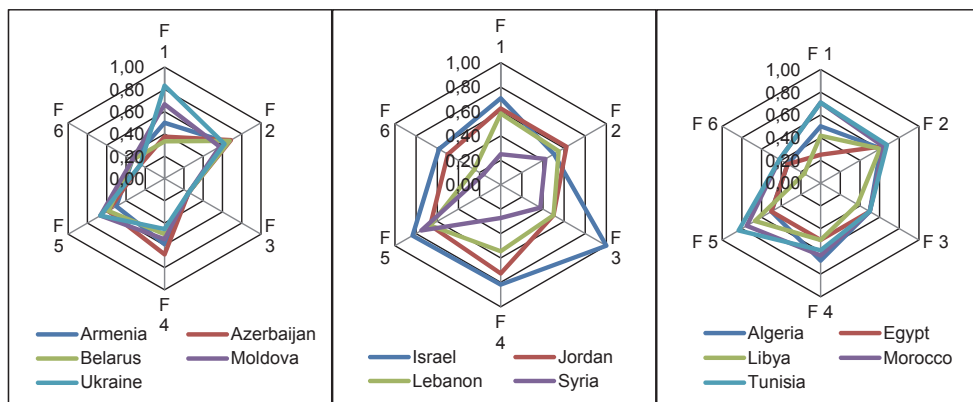
Graf 7 | Hodnoty faktorů indexu politického rizika v ENP v letech 1998, 2004 a 2014 a v EU v r. 2014

Zdroj: Political Risk Services, vlastní zpracování.

¹² Projekt *Worldwide Governance Indicators* (WGI) agreguje individuální indikátory governance z více než 30 zdrojů. Více informací včetně dat viz <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>

Graf 8–10 | Faktory indexu politického rizika v jednotlivých zemích ENP v roce 2014*

Zdroj: Political Risk Services, vlastní zpracování.

*Pozn.: index politického rizika nesleduje situaci v Gruzii a v území Palestinské samosprávy. Pro tyto země nejsou data dostupná.

Průměrné hodnoty jednotlivých faktorů politického rizika za celý region ENP jsou znázorněny v grafu 7. Pro srovnání jsou zde uvedeny též aktuální průměrné hodnoty EU-28. Nejvyšší průměrné hodnoty u zemí ENP vykazují v r. 2014 faktor vláda práva (F5) a faktor politická stabilita a absence násilí (F2). Nicméně i v případě těchto faktorů jsou hodnoty relativně nízké, a to 0,65, resp. 0,61. Naopak nejnižší hodnoty, a tudíž nejhorší stav, lze pozorovat v případě faktoru korupce (F6). Faktor korupce má nejnižší hodnoty též v případě EU, i když na zcela jiné úrovni hodnot. Nejvyšší hodnoty pak má u EU faktor kvalita demokracie (F1), a to 0,95. Z porovnání tvarů křivek ENP a EU je zřejmé, že mezi EU a ENP jsou z hlediska politické stability zásadní rozdíly, u všech faktorů jsou výrazně vyšší průměrné hodnoty EU, což značí obecně mnohem vyšší politické riziko v zemích ENP. Nejvyšší rozdíly jsou patrné u faktoru kvality demokracie (F1) a dále u faktorů efektivit vlády (F3) a korupce (F6).

Pokud se zaměříme pouze na region ENP, lze pozorovat, jak se průměrné hodnoty faktorů politického rizika vyvíjely v čase (viz graf 7). Z porovnání hodnot za jednotlivé roky vyplývá, že u většiny faktorů došlo v průběhu sledovaného období k poklesu hodnot, čili ke zvýšení potenciálního rizika. Mezi lety 1998 a 2004 došlo ke zhoršení situace především u faktoru korupce (F6), naopak k určitému zlepšení došlo u faktoru regulačního zatížení (F4), u ostatních faktorů zůstaly hodnoty srovnatelné. Srovnání let 2004 a 2014, tzn. v podstatě období existence politiky ENP, ukazuje relativně podobný stav v obou letech s výjimkou faktoru politické stability a absence násilí (F2). U tohoto faktoru, který hodnotí mimo jiné stabilitu vlády, riziko vnitřního nebo vnějšího konfliktu, popř. riziko teroristických útoků, došlo k relativně významnému poklesu hodnot, tedy k nezanedbatelnému nárůstu možného rizika. Situace se mírně zhoršovala hned od roku 2004, k nejvýraznějšímu zhoršení pak došlo po roce 2010. Hodnoty ostatních faktorů se měnily jen nepatrně, např. hodnoty faktoru kvality demokracie (F1) zůstaly během sledovaného období takřka nezměněny, tzn. na nízké úrovni. Z hlediska námi primárně sledovaných faktorů kvality demokracie a politické stability a absence násilí platí, že zatímco faktor F1 se v regionu ENP dlouhodobě drží na nízké úrovni, během posledního desetiletí se významně propadl i faktor F2 a oba tyto faktory v současnosti vykazují nepříznivé hodnoty, což svědčí o slabé míře demokracie a nízké politické stabilitě regionu.

Problematicky se může jevit i významné zhoršení u faktoru korupce (F6), neboť i vyšší míra korupce může představovat nebezpečí pro budoucí demokratický vývoj a stabilizaci regionu, a také nízké hodnoty dalších faktorů, snad jen s výjimkou faktoru vlády práva (F5). Vzhledem k zaměření textu však není prostor pro jejich podrobnější rozbor.

I v případě indexu politického rizika platí, že souhrnné hodnoty jsou příliš zobecňující, neboť země zapojené do ENP jsou navzájem velmi rozdílné. Aktuální hodnoty za jednotlivé země jsou pro názornost uvedeny v grafech 8–10. Zvláštní postavení i zde vykazuje Izrael, který dosahuje u většiny dílčích faktorů s výjimkou faktoru politické stability a absence násilí (patrně z důvodu nevyřešeného izraelsko-palestinského konfliktu) relativně vysokých hodnot, a tím i nižší míry politického rizika. Jinak se i u tohoto indexu projevují určité regionální trendy. Např. východoevropské a zakavkazské země vykazují na první pohled relativně podobné rysy s výjimkou faktorů F1 a F4, u nichž se jednotlivé země dosti liší. V případě severoafrických zemí mají zdánlivě podobný a ve srovnání s dalšími zeměmi regionu relativně příznivý profil Maroko a Tunisko, naopak Egypt nebo Libye jsou na tom o poznání hůře. Nejvíce heterogenní skupinou se zdají být blízkovýchodní země, kde se vedle sebe nachází např. Izrael a dnes nejnestabilnější země celé ENP, Sýrie.

Provedená analýza potvrdila relativně špatný stav regionu ENP z hlediska stavu demokracie a politické stability, většina zemí byla již před vznikem sousedské politiky spíše nedemokratická a politicky nestabilní a za sledované období fungování této politiky se situace příliš nezměnila. Zatímco u stavu demokracie a lidských práv došlo k nepatrnému zlepšení (v posledních letech však především díky pozitivnímu vývoji v Tunisku), politická stabilita se za stejné období spíše snižovala a docházelo k nárůstu politických a bezpečnostních rizik a k další destabilizaci regionu. Na základě hodnocených indexů lze souhrnně říci, že region ENP je charakteristický nedostatečně demokratickými režimy a je vystaven relativně vysokému politickému riziku a nestabilitě a tento stav se za dobu působení sousedské politiky nepodařilo prozatím zlepšit.

Regionální trendy demokratizace a stabilizace a implikace pro ENP

V předešlých částech bylo několikrát zdůrazněno, že evropské sousedství nepředstavuje jeden koherentní region, ale že mezi jednotlivými zeměmi ENP jsou značné rozdíly. Jak ukazují hodnoty analyzovaných indexů demokracie a politické stability či nestability, dokonce i klasické členění ENP na jižní a východní část je nedostačující. Z tohoto důvodu se jeví současné nastavení politiky ENP na bilaterální úrovni jako jediné možné. Zároveň se však u hodnocených indexů ukázalo, že některé země mohou vykazovat podobné charakteristiky jako jiné státy a že se tak mohou tvořit skupinky zemí s obdobným vývojem stavu demokracie a politické stability. Již při popisu stavu a vývoje demokracie a politické stability bylo poukazováno na jistá specifika dílčích subregionů (východní část ENP, Blízký východ, severní Afrika). Nyní bychom se pokusili podrobněji zjistit, zda lze vysledovat určité regionální trendy, pokud jde o stav demokracie a o stabilitu zemí ENP, a zda jsou některé regiony či specifické skupiny zemí z tohoto hlediska úspěšnější než jiné.

Za tím účelem budou analyzované indexy hodnoceny s využitím vícerozměrných statistických metod. Jako vhodná metoda se zde jeví shluková analýza, která umožňuje zkoumané země rozdělit do pokud možno homogenních skupin s podobnými hodnotami sledovaných charakteristik. Vstupními daty pro shlukovou analýzu jsou hodnoty indexu

Freedom in the World a dále dílčí faktory indexu politického rizika. Provedením shlukové analýzy vznikla klasifikace zemí do skupin (shluků), které vykazují ve stavu demokracie a lidských práv a v míře politického rizika určité shodné rysy a zároveň se liší od ostatních skupin. Analýza byla provedena centroidní metodou s měřením pomocí euklidovské vzdálenosti a bez použití standardizace.

V případě indexu *Freedom in the World* byly jako vstupní proměnné použity každoroční průměrné hodnoty indexu pro každou zemi za roky 2004–2015, tzn. za celé období působení sousedské politiky. Tím, že byla jako soubor proměnných pro shlukování využita pouze jedna proměnná, avšak za různé roky, odpovídá vzniklá klasifikace rozdělení zemí ENP do skupin dle charakteru vývoje demokratizace a úrovně dodržování lidských práv od r. 2004 do současnosti. Výsledek shlukování je znázorněn v levé části tabulky 2. Na základě výsledků analýzy bylo 16 hodnocených zemí rozděleno do 5 shluků, které se ovšem vzhledem k charakteru zkoumaného jevu značně liší počtem jednotek¹³. Jestliže tedy klasický index rozděluje země dle aktuálního stavu lidských práv do tří skupin (svobodné, částečně svobodné, nesvobodné), tato klasifikace umožňuje získat podrobnější členění, navíc vytvořené dle vývoje hodnot a nikoliv podle aktuálního stavu v daném roce.

První shluk je tvořen pouze státem Izrael. Toto zařazení je vcelku logické, neboť Izrael vykazuje z hlediska demokratických principů jako jediná země ENP dlouhodobě velmi nízké hodnoty indexu a je jednoznačně nejdemokratičtější zemí celého regionu. Dle hodnot indexu byl po celé sledované období od r. 2004 stabilně „svobodnou“ zemí. Těž druhý shluk je tvořen pouze jednou zemí, a to Tuniskem. Samostatné postavení Tuniska je dáno jeho velmi specifickým vývojem, kdy se jedna z původně nejvíce nedemokratických zemí evropského sousedství během posledních několika let výrazně demokratizovala a v současnosti je již také „svobodnou zemí“. Oproti stabilně demokratickému Izraeli k tomu však bylo zapotřebí nastartování intenzivního demokratizačního procesu v důsledku politických změn započatých v roce 2011. Do třetího shluku je řazena trojice východoevropských zemí Gruzie, Moldavsko a Ukrajina, které se dlouhodobě nacházejí mírně za hranicí mezi svobodnými a částečně svobodnými zeměmi s mírnými výkyvy oběma směry. V průběhu sledovaného období zde došlo dle hodnot indexu jen k velmi malému zlepšení. Čtvrtý a nejpočetnější shluk je tvořen osmi státy ze všech tří subregionů sousedství (Jordánsko, Libanon, Palestinská samospráva, Alžírsko, Egypt, Maroko, Arménie, Ázerbájdžán). Tyto země se zpravidla dlouhodobě pohybují na hranici mezi částečně svobodnými a nesvobodnými zeměmi a, co je důležité, za celé sledované období u nich nedošlo v podstatě k žádnému zlepšení, přičemž např. v případě Jordánska a Ázerbájdžánu se hodnoty dokonce o něco zhoršily. Poslední pátý shluk je tvořen třemi nejvíce nedemokratickými zeměmi regionu – Běloruskem, Libyí a Sýrií. Tyto, po celé sledované období nesvobodné státy, vykazují dlouhodobě nejhorší hodnoty a nedochází u nich ani k žádnému zlepšení. Snad jen s výjimkou Libye, u níž se situace přechodně zlepšila, avšak později došlo k opětovnému zhoršení. Zřejmě ne náhodou se jedná o státy, s nimiž ještě nebyla v rámci ENP podepsána ani dohoda o partnerství a spolupráci, resp. asociační dohoda.

13 Zvolený počet pěti klastrů je vyšší, než by metodologicky odpovídalo počtu analyzovaných jednotek, nicméně důvodem je to, aby nedošlo k přílišné generalizaci – snahou je vysledovat určité zobecňující tendence, ale stále je potřeba uvažovat značnou heterogenitu regionu.

Tab. 2 | Vytvořené skupiny zemí na základě shlukové analýzy

Freedom in the World 2004–2015		Index politického rizika PRS 2014	
1. shluk	Izrael	1. shluk	Izrael
2. shluk	Tunisko	2. shluk	Maroko, Tunisko, Jordánsko
3. shluk	Gruzie, Moldavsko, Ukrajina	3. shluk	Moldavsko, Ukrajina
4. shluk	Alžírsko, Egypt, Palestinská samospráva, Ázerbájdžán, Maroko, Jordánsko, Arménie, Libanon	4. shluk	Arménie, Ázerbájdžán, Bělorusko, Libanon, Libye, Alžírsko, Egypt
5. shluk	Sýrie, Bělorusko, Libye	5. shluk	Sýrie

Zdroj: vlastní zpracování v programu SPSS 12

Pokud jde o index politického rizika, vstupními proměnnými shlukové analýzy byly jednotlivé dílčí faktory F1 – F6 za rok 2014. Jedná se tedy o klasifikaci na základě současného stavu, která odpovídá aktuální míře politického rizika daných zemí. I zde se vytvořilo pět shluků, i když klasifikace nebyla tak zřetelná jako u předchozího indexu. Výsledky jsou znázorněny v pravé části tabulky 2. Členění lze interpretovat tak, že jednotlivé shluky tvoří skupiny zemí s obdobnou mírou a charakterem politického rizika. V prvním shluku je opět pouze Izrael, který vykazuje nejnižší míru politického rizika, i když faktor F2 politická stabilita a absence násilí má z důvodu nevyřešeného izraelsko-palestinského konfliktu relativně nízkou hodnotu. Druhý klastř je tvořen státy Maroko, Tunisko a Jordánsko. Tato skupina je zajímavá tím, že má ve srovnání s ostatními zeměmi vyšší průměrnou známku u faktoru F2 – politická stabilita a absence násilí, i když jen nepatrně a i když i hodnota 0,65 není příliš vysoká. Důvodem může být fakt, že ve srovnání s jinými zeměmi zde není tak zjevný zdroj potenciálních konfliktů. Třetí skupinou je dvojice Moldavsko a Ukrajina, která má naopak vyšší průměrnou hodnotu u faktoru F1 – kvalita demokracie. Ovšem na velmi nízkých úrovních jsou u této skupiny faktor efektivity vlády a faktor korupce. Čtvrtým shlukem je opět početná obtížně hodnotitelná skupina sedmi zemí ze všech tří subregionů sousedství – Arménie, Ázerbájdžán, Bělorusko, Libanon, Libye, Alžírsko, Egypt. Tuto skupinu nelze nějak souhrnně charakterizovat, neboť i v rámci ní se tvoří určité podskupinky jako např. trojice východoevropských zemí. Ale např. hodnoty faktoru kvality demokracie jsou u celé této skupiny již mnohem nižší než u předchozích skupin. Poslední shluk je tvořen pouze Sýrií, která patří téměř u všech dílčích indexů k nejhorším a kde je politické riziko v současnosti zřejmě nejvyšší.

Ze srovnání obou výstupů, tedy klasifikace vytvořené shlukovou analýzou obou indexů, vyplývá několik zajímavých závěrů. Zaprvé, i když je evropské sousedství velice diferencované a země jsou navzájem i politicky velmi odlišné, přesto je možné v rámci regionu vysledovat některé územní vzorce z hlediska úrovně demokracie, lidských práv a politické stability, ať už se jedná přímo o regionální trendy, nebo především o geograficky přímo nesouvisející vzorce skupin zemí s podobnými rysy a specifickým vývojem. Za druhé, zajímavé je též sledovat komparaci řazení zemí do jednotlivých shluků u obou hodnocených jevů, což může do jisté míry odkazovat na souvislost mezi úrovní demokracie či procesu demokratizace a mírou politické stability.

Z hlediska regionálních tendencí je situace asi nejzřetelnější ve východní části ENP, kde se vytváří dvě do značné míry protichůdně se vyvíjející skupiny zemí. Jednu více-méně homogenní skupinu tvoří trojice zemí Ukrajina, Moldavsko a Gruzie, která navzá-mem vykazuje srovnatelné hodnoty stavu a vývoje demokracie i politické stability. Naopak Bělorusko a nověji i Ázerbájdžán procházejí spíše utužováním nedemokratického režimu, což je prozatím doprovázeno i udržováním jisté stability. Celá východní část ENP je však obecně destabilizována řadou nevyřešených národnostně-separatistických problémů a též politickým působením vnějších aktérů, primárně Ruska. Oba tyto faktory zůstávají poten-ciální hrozbou pro demokratizaci i stabilizaci regionu do budoucna. V dalších částech ENP nejsou regionální vzorce tak zřejmé, ale třeba na severu Afriky lze do určité míry vysledovat tři v současnosti odlišně se vyvíjející skupiny zemí. Zatímco Tunisko po roce 2011 nastartovalo cestu k demokratizaci, v Egyptě a Libyi se tento proces po odstranění dřívějších režimů zvrátil a obě země jsou dnes opět nedemokratické a politicky velmi nestabilní. V Libyi probíhá válka a země je v naprostém chaosu, v Egyptě pak došlo k nastolení jiného autoritativního režimu. Třetí skupinou je Alžírsko a Maroko, jimž se pak tyto politické změny prozatím spíše vyhýbaly, u obou zemí však zároveň nedo-chází k žádným významnějším změnám. Velmi komplikovaná situace panuje na Blízkém východě, kde se např. nachází nejdemokratičtější (Izrael) a zároveň nejméně demokratická a nejnestabilnější (Sýrie) země celého regionu a i ostatní země vykazují spíše nepříz-nivý trend. Vedle Izraele je zde nejstabilnější zemí Jordánsko, u něhož ovšem nedochází k pokrokům v otázkách demokracie, spíše naopak. Celý Blízký východ je obecně též destabilizován řadou národnostních a kulturně-náboženských sporů.

Pokud jde o komparaci řazení zemí do shluků u obou sledovaných jevů, je patrné, že mnohé shluky si jsou svým složením podobné¹⁴. Izrael např. zaujímá v obou klasifikacích solitérní postavení, což jen potvrzuje jeho zvláštní postavení v rámci zkoumaného regi-onu. Rovněž Tunisko, Moldavsko a Ukrajina se umístily u obou klasifikací ve stejných skupinách. Čtvrtý shluk pak u obou indexů tvoří geograficky i politicky spíše nesourodé země, ale i zde se klasifikace u většiny zemí velmi podobá. Také u Sýrie bylo v obou pří-padech potvrzeno shodné postavení, kdy tato země vykazuje jak nejnižší úroveň demo-kracie, tak i nejvyšší míru politického rizika. Pouze několik málo zemí se neumístilo ve shodných shlucích, konkrétně Maroko, Jordánsko, Bělorusko a Libye. Tyto rozdíly nelze přeceňovat, neboť nejsou příliš významné, a navíc členění shluků nelze interpre-tovat přímo tak, že shluk 1 představuje nejdemokratičtější a nejstabilnější země apod., shluky člení země spíše na základě podobného charakteru daného jevu. Dostáváme se tím však ke komplikované otázce souvislosti mezi demokracií a politickou stabilitou, potažmo i k otázce kompatibility cílů EU v rámci ENP, tedy snahám o prosazování demokracie a lidských práv a zároveň o zvyšování politické stability v sousedství.

Sousedská politika má fungovat na principu, kdy úzká spolupráce a prosazování spo-lečných hodnot jako je demokracie či lidská práva má vést ke stabilizaci a zvýšení bezpeč-nosti regionu. Z toho lze usuzovat, že EU mezi podporu demokracie a lidských práv na jedné straně a zvyšování stability a bezpečnosti na straně druhé klade určitý příčinný vztah. Je tomu ale skutečně tak? Jak dokládají mj. četné aktuální příklady z evropského soused-ství, kdy politické změny mohou vést spíše k destabilizaci jednotlivých zemí a ke vzniku

14 Situaci Gruzie a Palestinské samosprávy nelze z důvodu nedostupnosti dat u indexu politické-ho rizika porovnat.

konfliktů, tento vztah je nejednoznačný. Např. v případě Sýrie, Libye, Egypta, ale i Ukrajiny dochází k určité destabilizaci politického systému mj. v důsledku odstranění či snah o odstranění původního režimu nebo v souvislosti se snahami o zásadní změny politického režimu či směřování země, zatímco např. u Běloruska či Ázerbájdžánu lze pozorovat určitou stabilizaci, ke které dochází vlivem udržování či utužování režimu. Také v případě Tuniska došlo po odstranění předchozího stabilního režimu k jisté destabilizaci, kdy hrozila dokonce občanská válka a až díky zprostředkování tzv. kvartetem pro národní dialog se podařilo situaci uklidnit a nastartovat proces demokratizace, v důsledku čehož dochází k mírnému zvyšování stability. Nelze se pak divit, že se v souvislosti s aktuálním vývojem v sousedství EU objevují názory, že autoritářské režimy v těchto zemích jsou spolehlivější, neboť jsou stabilnější. Na druhou stranu je však třeba si uvědomit, že tato stabilita je mnohdy posuzována pouze podle toho, že brání vzniku otevřených konfliktů. Každopádně nelze jednoznačně říci, že podpora demokracie implikuje též politickou stabilitu.

Lipset (1994) v souvislosti se stabilitou politických režimů hovoří o legitimitě a efektivitě, kdy nestabilitou trpí neefektivní a zároveň nelegitimní režimy, pokud je nedrží pohromadě mocenská diktatura. Pokud jde o legitimizaci nově se demokratizujících režimů, za nejdůležitější nástroje institucionalizace demokracie považuje legitimitu, výkonnou moc a volební systém, dále politické strany, občanskou společnost a dále vládu práva a výkonný ekonomický systém. K úspěšnému prosazení těchto nástrojů je zpravidla zapotřebí dlouhodobý demokratizační a transformační proces. Legitimitu politický systém získává dlouhodobou efektivitou celého systému, kterou spoluzajišťuje mj. dlouhodobý konstantní ekonomický růst. Získat legitimitu je tudíž pro nově se demokratizující režimy z počátku obtížné (Lipset 1994). Přinejmenším krátkodobá nestabilita proto není u nově se konstitujících demokracií vyloučená. Je tudíž zřejmé, že definované cíle ENP v podobě podpory demokratizace, která by měla postupně vést k vyšší bezpečnosti a politické stabilitě, si přinejmenším v krátkodobé perspektivě mohou konkurovat.

Navíc je nutné brát v úvahu kontext, v jakém sousedská politika funguje. Jak se ukázalo, země regionu jsou charakterem svých politických režimů oproti EU velmi odlišné a demokratické principy v nich nejsou příliš zakořeněny. Sousedská politika tak v mnohém může připomínat spíše „export“ evropského pojetí demokracie do sousedních zemí, než přirozený vývoj směrem k demokratizaci. Z hlediska získání legitimacy a stabilizace takto nově ustavených režimů může být situace komplikovanější, neboť, jak tvrdí Zakaria (2005), pokud jsou ihned po získání nezávislosti provedeny svobodné volby, pak takový vývoj dopadá zpravidla špatně a demokraticky zvolené vlády mohou postupně opět zdegenerovat v diktaturu. Zakaria (2005) z hlediska podpory demokracie v nedemokratických zemích dokonce tvrdí, že tyto země potřebují více dobrou správu než samotnou demokracii. Dle Lipseta je pak při formování legitimacy nového režimu podstatnější stabilizace zdroje politické moci (tzn. základní pravidla jako symbol autority by měla zůstat společností respektována) než vykonavatel moci, tzn. nově zvolená vláda (Lipset 1994). S ohledem na dosavadní vývoj proto asi nepřekvapí, že při prosazování demokracie za dobu působení ENP nedošlo k významnějším pokrokům. Implementace klasických demokratických principů do takto odlišného kontextu nemusí vždy vést k úspěchu. Vždyť i zmiňovaný úspěch Tuniska je z tohoto hlediska relativní. Po odstranění původního režimu v roce 2011 nejprve proběhly svobodné volby, ale následně se začala politická a bezpečnostní situace rapidně zhoršovat. Po jejím vyhocení v roce 2013 se sice díky zprostředkování kvartetem pro národní dialog, který požadoval rezignaci vlády, její

nahrazení vládou technokratů, přijetí nové ústavy a nakonec nové prezidentské a parlamentní volby (Kaválek 2015), podařilo zabránit chaosu a válce a nasměrovat zemi k demokratizaci, ovšem tento úspěch nebyl způsoben působením EU, nýbrž primárně bezprecedentním vnitropolitickým zásahem, bez něhož mohlo Tunisko následovat země jako Egypt či Libye. Je proto otázkou, zda lze případ Tuniska považovat při úvahách o dalším formování ENP více za vzor k následování či jako výjimku potvrzující pravidlo.

Závěr

Článek hodnotí stav a vývoj demokracie, lidských práv a politické stability v zemích evropského sousedství, snaží se odhalit možné regionální vzorce v rozložení a míře těchto jevů a dále zhodnotit možné implikace pro další fungování ENP. Hodnocení je založeno primárně na analýze vybraných agregovaných indexů. K těm je třeba přistupovat obezřetně, neboť nedokáží zcela potlačit jistou subjektivitu a mohou situaci v jednotlivých zemích poněkud zjednodušovat, nicméně jisté generalizující závěry je možné z jejich analýzy odvodit. Z analýz vyplývá, že celý region se vyznačuje nízkou úrovní demokracie a lidských práv a relativně vysokou nestabilitou. Většina zemí regionu je spíše nedemokratická a politicky nestabilní a tento stav se za dobu působení ENP příliš nezměnil. Na základě hodnot agregovaných indexů se ukazuje, že za období od roku 2004 došlo jen k nepatrnému zlepšení stavu demokracie a lidských práv, kdy toto zlepšení je navíc především v posledních letech z velké části důsledkem demokratizačního procesu jen v některých zemích, hlavně Tunisku. Pokud jde o stabilitu či nestabilitu regionu, situace se ve sledovaném období spíše zhoršila, prozatím dochází k mírnému zvyšování nestability, opět především v důsledku nepříznivého vývoje v některých zemích.

Cíl, který si EU v rámci ENP definovala, tedy vytvořit ze svého sousedství oblast bezpečnosti a stability bez nových dělících linií a zakládat tuto spolupráci na demokracii, lidských právech, vládě práva a dalších dle EU sdílených hodnotách, se obecně dle hodnot analyzovaných indexů prozatím nedaří naplňovat. Potvrzuje se tak předpoklad, že možnosti EU při prosazování „evropských“ hodnot ve třetích zemích jsou omezené a že dopad EU na demokracii a lidská práva v nekandidátských zemích je malý. Efektivita spolupráce v oblasti podpory demokracie a lidských práv mezi EU a zeměmi v jejím sousedství je tudíž přinejmenším doposud slabá. Na druhou stranu, cílem příspěvku nebylo hodnotit samotnou ENP, ale region sousedství jako takový a stav demokracie a politické stability v něm za dobu fungování sousedské politiky. Na základě této analýzy proto nelze tvrdit, že ENP je neúspěšná a nedosahuje žádných výsledků, neboť to nebylo předmětem zkoumání.

Na základě provedených analýz se potvrdily značné rozdíly mezi jednotlivými zeměmi regionu. Některé země jsou z hlediska demokratizace a úrovně politické stability dle hodnocených agregovaných dat úspěšnější, v dalších se situace spíše zhoršuje, popř. je víceméně neměnná. Zároveň se ukázala existence určitých regionálních vzorců a skupin zemí se specifickým vývojem stavu demokracie a politické stability. Tyto vzorce, ač nejsou příliš výrazné, indikují jistý vliv geografické nebo kulturní blízkosti, popř. podobného politického vývoje, na charakter politických režimů a v důsledku tedy i na stav demokracie, resp. politické stability v daných zemích sousedství. Zjištěné regionální vzorce zároveň poukazují na skutečnost, že předpoklady jednotlivých zemí ENP k výraznější demokratizaci a stabilizaci jsou velmi rozdílné. Důvodem může být mj. i povaha politických režimů sousedních zemí, což může být

důležité z hlediska dalšího formování ENP. Otázky demokratizace by měly být v rámci ENP řešeny u jednotlivých zemí vždy v závislosti na předpokladech, které daná země vykazuje.

Potvrdily se též významné rozdíly mezi EU a obecně celým regionem sousedství. Ukázalo se, že region evropského sousedství představuje oproti EU značně odlišný regionální kontext, který se v politické rovině vyznačuje mnohem slabší úrovní demokracie i politické stability. V tomto ohledu vyvstává otázka, zda se v případě demokracie a lidských práv vůbec jedná o sdílené hodnoty. Dle dosavadního vývoje se ukazuje, že ve většině zemí sousedství nejsou demokratické principy příliš zakořeněny a že zde tudíž nemusí fungovat zcela automaticky, tzn., že předpoklady pro demokratizaci podle západního stylu jsou v evropském sousedství obecně spíše malé. Navíc politika ENP představuje díky své inspiraci rozšiřovacím procesem či politikou předvstupní pomoci určitou top down strukturu, jejímž cílem je přiblížení sousedních zemí EU a implementace norem a principů fungování unie v sousedních zemích. Značné rozdíly mezi EU a jejím sousedstvím a nastavení politiky ENP mohou být zdrojem určité asymetričnosti ve vzájemných vztazích a při zohlednění problematických rysů ENP, jako je např. absence perspektivy členství v EU, mohou působit ve prospěch teze, že možnosti europeizace za vnější hranici EU jsou velmi omezené.

Pak je otázkou, zda opravdu může politika ENP uspět a zda je demokratizace a stabilizace regionu prostřednictvím principů ENP možná. Demokratizace zpravidla představuje dlouhodobý proces, který navíc automaticky neimplikuje vyšší politickou stabilitu. Ohledně kompatibility cílů ENP lze říci, že pokud by měla mít ENP do budoucna podobu pouhého exportu evropského pojetí demokracie do sousedních zemí bez snahy vytvářet fungující základní pravidla, principy a institucionální uspořádání a tyto zdroje politické moci pak dlouhodobě stabilizovat, pak mohou být cíle ENP v podobě podpory demokracie a stabilizace regionu či posilování bezpečnosti v sousedství i v EU navzájem spíše kontraproduktivní. Důležité je proto zvolit skutečně citlivý přístup s ohledem na specifika regionu a především jednotlivých zemí. ENP může fungovat pouze jako určitý rámcový program, ale pro její další formování je nutná co možná největší adresnost na potřeby konkrétní země, akční plány a program spolupráce by měly být jednoznačně zacíleny a přizpůsobeny specifikům dané země. Přesto však dle dosavadního vývoje, při stávajícím nastavení politiky a vlivem zde diskutovaných faktorů zřejmě nelze očekávat výraznější posun v demokratizaci a stabilizaci evropského sousedství ani v následujících letech. I když i do jisté míry překvapivý vývoj v Tunisku může být inspirací.

Prameny a literatura:

Monografie, odborné články, dokumenty EU:

ČT 9.10.2015: Úspěšné arabské jaro: Nobelovu cenu míru má tuniský kvartet pro národní dialog [online]. 9.10.2015 [cit. 28.9.2016]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/1598805-uspesne-arabske-jaro-nobelovu-cenu-miru-ma-tunisky-kvartet-pro-narodni-dialog>

DOSTÁL, P. (2010): *Multi-Speed European Union: Differentiated Integration and Spatial Development in Public Opinion*. Česká geografická společnost, Praha, 123 s. ISBN 978-80-904521-6-9.

- DOSTÁL, P., HAMPL, M. (2008): Europe in the global system: is the European integration necessary? In: Dostál, P. (ed.): *Evolution of Geographical Systems and Risk Processes in the Global Context*. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Praha, s. 37–56. ISBN 978-80-86561-58-5.
- Evropská komise (2004): *Europäische Nachbarschaftspolitik: Strategiepapier* [online]. 12. 5. 2004, 38 s. [cit. 13.9.2016]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_de.pdf
- Evropská komise (2003): *Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours* [online]. Sdělení Komise, 26 s. [cit. 13.9.2016]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_104_en.pdf
- GRABBE, H. (2006): *The EU's transformative power: Europeanization through conditionality in Central and Eastern Europe*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 236 s. ISBN 1-4039-4903-4.
- HRUŠKOVÁ, A. (2013): Failed States Index: ideální nástroj pro měření úpadku státu? *Sekuritaci.cz* [online]. 21.7.2013 [cit. 19.9.2016]. Dostupné z: <http://www.sekuritaci.cz/failed-states-index-idealni-nastroj-pro-mereni-upadku-statu/>
- KAUFMANN, D., KRAAY, A., MASTRUZZI, M. (2005): Governance Matters IV: Governance Indicators for 1996-2004. *World Bank Policy Research Working Paper Series No. 3630* [online]. 135 s. [cit. 19.9.2016]. Dostupné z: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=718081
- KAVÁLEK, T. (2015): Nobelova cena míru: Podpora demokratizace v Tunisku. *Asociace pro mezinárodní otázky* [online]. 16.10.2015 [cit. 28.9.2016]. Dostupné z: <http://www.amo.cz/nobelova-cena-miru-podpora-demokratizace-v-tunisku/>
- KEOHANE, R. O., NYE, J. (1989): Power and Interdependence, s. 8. In KREJČÍ, O.: *Mezinárodní politika*. Praha: Ekopress, 2001, s. 562. ISBN 80-86119-45-9.
- KOMÍNKOVA, M: Evropská politika sousedství. *Euroskop.cz* [online]. [cit. 13.9.2016]. Dostupné z: <https://www.euroskop.cz/8714/sekce/evropska-politika-sousedstvi/>
- KOPEČEK, V. (2010): *Demokracie v Arménii? Úvahy nad stavem demokracie v evropském sousedství* [online]. leden 2010 [cit. 20.8.2016]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/271829015_Demokracie_v_Armenii_Uvahy_nadstavem_demokracie_v_evropskem_sousedstvi
- KRATOCHVÍL, P., NOVÁK, O., POJEROVÁ, P. (2011): EU jako aktér: analýza „rámování“ jako součásti aktérství Evropské unie. *Současná Evropa*, 16, č. 1, s. 3–16.
- KRATOCHVÍL, P., TULMETS, E. (2007): Úloha České republiky v evropském sousedství. *Analýzy z České republiky – Friedrich Ebert Stiftung* [online]. [cit. 28.1.2017]. Dostupné z: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/prag/06165.pdf>
- LIPPERT, B. (2008): La Politique européenne de voisinage: Perspectives internes et externes. *Politique étrangère*, 73, č. 1, s. 39–50.
- LIPSET, S. M. (1994): The Social Requisites of Democracy Revisited: 1993 Presidential Address. *American Sociological Review* [online]. 59, č. 1, s. 1-22. [cit. 25.9.2016]. Dostupné z: <http://pscourses.ucsd.edu/ps200b/Lipset%20Social%20Requisites%20of%20Democracy%20Revisited.pdf>
- MUNGIU-PIPPIDI, A. (2014): The Transformative Power of Europe Revisited. *Journal of Democracy* [online]. 25, č. 1, s. 20-32. [cit. 25.9.2016]. Dostupné z: https://muse.jhu.edu/journals/journal_of_democracy/v025/25.1.mungiu-pippidi.html
- ODEHNAL, J., DUDEK, L. (2011): Užití vícerozměrných statistických metod k hodnocení politického rizika vybraných zemí, *Vojenské rozhledy* [online]. roč. 20 (52), č. 3,

s. 111–119. [cit. 22.9.2016]. Dostupné z: <http://www.vojenskerozhledy.cz/kategorie/uziti-vicerozmernych-statistickych-metod-k-hodnoceni-politickeho-rizika-vybranych-zemi#jak-citovat-tento-clanek-how-to-cite-this-article>

ODEHNAL, J. (2009): Index politického rizika zemí Severoatlantické aliance a vybraných zemí skupiny Partnerství pro mír. *Economics and management* [online]. č. 1, s. 20–26. [cit. 22.9.2016]. Dostupné z: http://www.unob.cz/eam/Documents/Archiv/EaM_1_2009/Odehnal.pdf

SCHIELBERG, S. (2010): *Grenzen regionaler Kooperation an der EU-Außengrenze: Die Beziehungen der russischen Region Kaliningrad zu ihren polnischen und litauischen Nachbarn*. Institut für Sozialwissenschaften der Christian-Albrechts-Universität Kiel, 382 s. ISBN 978-3-643-11019-0.

SCHIMMELFENNIG, F. (2009): Europeanization beyond Europe. *Living Reviews in European Governance* [online]. 4, č. 3. [cit. 26.9.2016]. Dostupné z: <http://www.europeangovernance-livingreviews.org/Articles/lreg-2009-3/download/lreg-2009-3Color.pdf>

WEISS, T. (2013): Europeizace a zahraniční politika: prostor pro další výzkum. *Středoevropské politické studie*, Ročník XV, Číslo 4, s. 268–283.

ZAKARIA, F. (2005): *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*. 2. opravené vydání. Praha: Academia, 364 s. ISBN 80-200-1285-0.

ZEMANOVÁ, Š. (2007): Výzkum europeizace - aktuální problémy a perspektivy. *Mezinárodní vztahy*, 42, č. 4, s. 29–51.

Zdroje dat:

Freedom House: Freedom in the World 1991 – 2015 [online]. [cit. 5.9.2016]. Dostupné z: www.freedomhouse.org

Fund for Peace: Fragile State Index 2006 – 2015 [online]. [cit. 5.9.2016]. Dostupné z: <http://fsi.fundforpeace.org/>

Political Risk Services (PRS): International Country Risk Guide 1996 – 2014 [online]. [cit. 5.9.2016]. Dostupné z: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#doc>

The Worldwide Governance Indicators (WGI) project [online]. [cit. 5.9.2016]. Dostupné z: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>